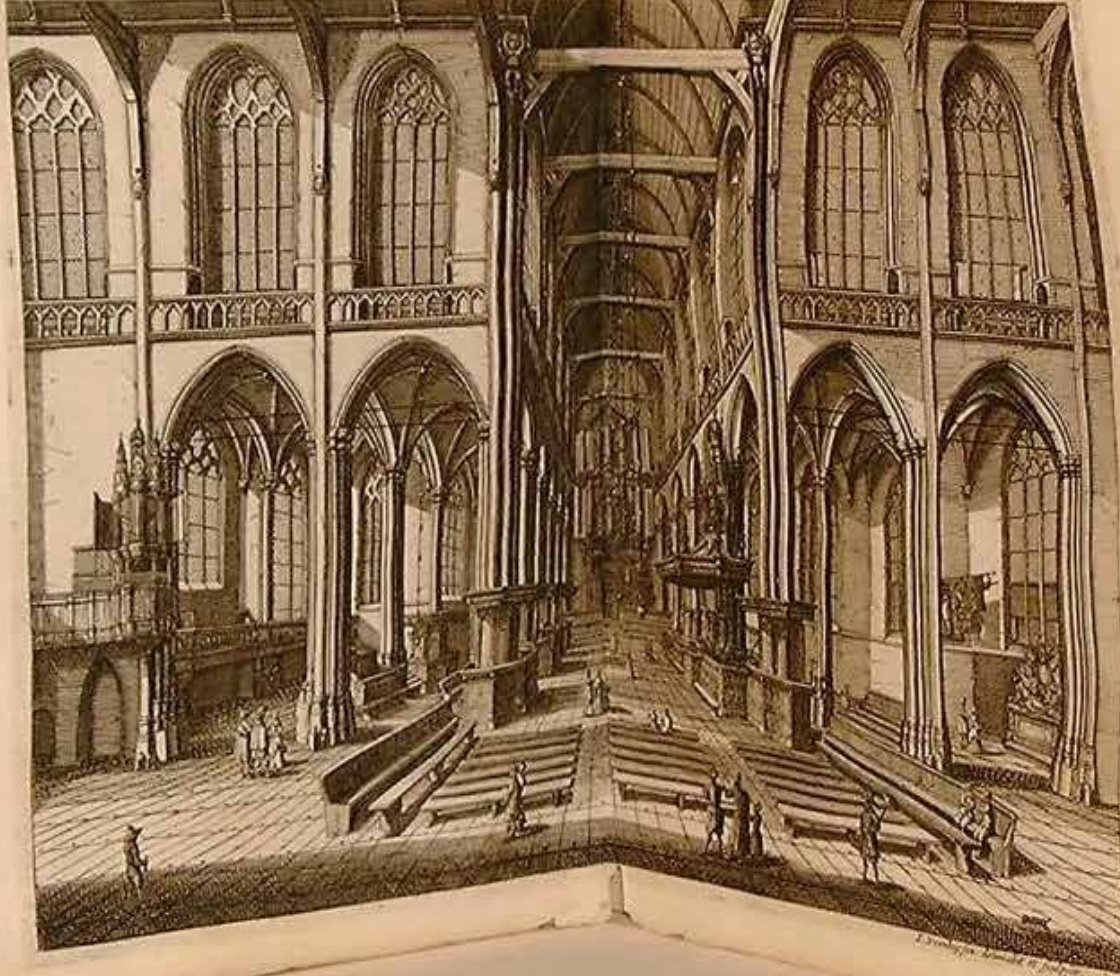

De nieuwe Kerck van binnen, ten westen, tegen t'orgel aan te zien. Perspective de l'Église neuve, du côté de l'occident regardant vers les orgues.

stadskronieken van de 17de en 18de eeuw

Het raadsel rond de uitgave “*Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde coopstadt Amsterdam*” is verspreid over bijna een hele eeuw stadskronieken. De vroegste werd geschreven door arts en historicus Pontanus in het Latijn. Die werd door een hele schare publicisten en boekverkopers overgeschreven, verbeterd en aangevuld en onder eigen naam opnieuw uitgebracht.

De eerste grote foliant over Amsterdam was al in 1611, door de in de Amstelstad opgegroeide Harderwijkse professor Johannes Isacius Pontanus, gepubliceerd. Na deze *Rerum et urbis Amstelodamensium historia* (in 1614 vertaald als *Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde coop-stadt Amsterdam*) duurde het meer dan vijftig jaar voor de Groninger blijspeldichter Melchior Fokkens op 21 augustus 1662 een nieuwe beschrijving ondertekende, die bij uitgever Marcus Willemsz Doornik, boekverkoper op de Tesselsekade bij de Nieuwe brug, het licht zag. Daarvan ver-

schenen door toedoen van de boekuitgevers Abraham en Jan de Wees onmiddellijk roofdrukken. Was het handzame 12' formaat misschien ook debet aan dit succes? Maar intussen had een Duitse boekdrukker op de Dam, Joachim Noschen, een beschrijving ín het Duits uitgegeven door zijn landgenoot, de bekende schrijver Philipp

von Zesen, die de tekst op 1 augustus 1663 had afgerond. Nog geen drie maanden later, op 30 oktober van dat jaar, voltooide de erudiete medicus Olfert Dapper voor een concurrerende uitgever, Jacob van Meurs in de Nieuwstraat, de opdracht in zijn dikke beschrijving. In 1664 kwamen vervolgens bij de reeds genoemde Doornik nog drie uitgaven over Amsterdam en zijn geschiedenis uit (waarbij

weer nadrukken in 12' van Fokkens en Von Zesen) en in het jaar daarop verscheen bij hem een compilatiebundel van de Amsterdamse koopman Tobías van Domselaer, waarin historische gedeelten van hemzelf, beschrijvingen van gebouwen door Isaac Commelin én gedeelten van het boek van Dapper – aangevuld door de redacteur – waren opgenomen.

Wat is nu overgeschreven en wat oorspronkelijk? En zijn overgenomen teksten met toestemming van de vorige schrijver/uitgever geplaatst? In onze tijd wordt er overgevoelig gereageerd op auteursrechten of bronvermeldingen, maar in de 17^e eeuw lag dat iets eenvoudiger. Vele uitgevers gaven boe-

ken en prenten van anderen uit met, na gepaste betaling, volledige instemming. Het valt daarom nauwelijks te achterhalen hoe tijdgenoten tegen de successieve uitgaven aankeken. Wijdverbreid is de gewoonte Commelin de eer te geven voor uitspraken, die waarschijnlijk helemaal niet van hem stammen.

Johannes Isacus Pontanus (op zee bij Elseneur, 21 januari 1571 - Harderwijk, 7 oktober 1639) was een Nederlands arts, wijsgeer en historicus. Pontanus groeide op in Amsterdam. Hij studeerde in Franeker en Leiden en werd in 1593 Doctor Philosophiae. Hij werkte daarna gedurende drie jaar in Basel samen met de Deense astronoom Tycho Brahe en was van 1604 tot zijn dood als hoogleraar verbonden aan de universiteit van Harderwijk.

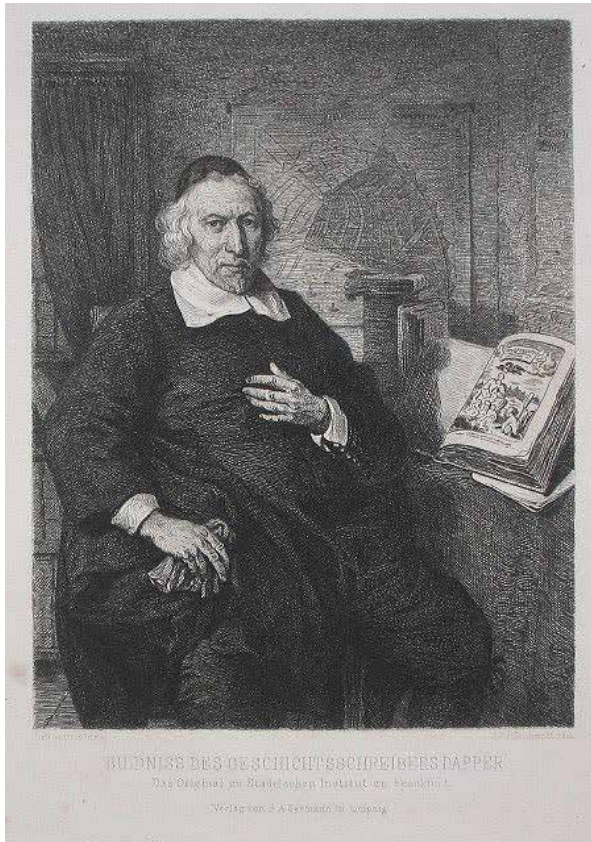
Zijn bekendheid dankt hij vooral aan de door hem geschreven geschiedwerken

over onder andere Denemarken, *Rerum Danicarum Historia* uit 1631, over Gelre, *Historiae Gelricae* uit 1639 (samen met Arend van Slichthorst (1616-1657), en over Amsterdam, *Rerum et urbis Amstelodamensium historia* uit 1611. Dit laatste boek wordt wel als het eerste min of meer objectieve geschiedwerk over de stad gezien, aangezien de meeste toenmalige geschiedschrijvers de Amsterdammers, veelal in opdracht, afstamming van Batavieren toedichtten en Pontanus dat naliet.

Links: Johannes Pontanus (1571-1639)

Rechts: De eerste stadskroniek door Pontanus was in het Latijn

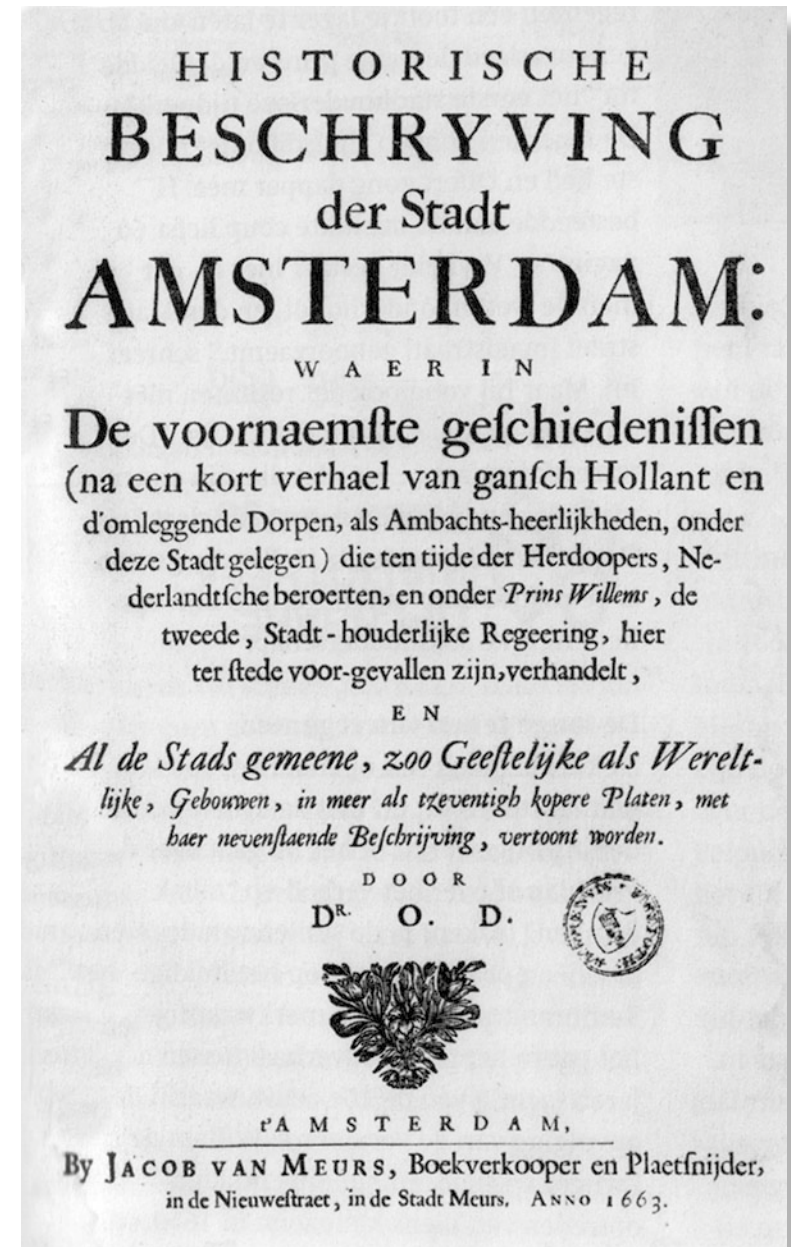

Olfert Dapper (Amsterdam, 1611 - aldaar, 1685) was een Nederlands arts en geschiedschrijver. In 1658 stond hij ingeschreven aan de Universiteit van Utrecht. Echt medisch actief is de man waarschijnlijk niet geweest; er zijn althans geen bewijzen van. Na zijn studie ging hij weer in Amsterdam wonen om te schrijven. Dapper schreef over de geschiedenis van Amsterdam. In 1663 droeg hij de “Historische Beschrijving der Stadt Amsterdam” op aan Burgemeester Nicolaes Witsen, een uit vijf delen bestaand boekwerk.

In 1665 verscheen zijn vertaling uit het Grieks van de “*Historiën van Herodotus*”. Reisbeschrijvingen van Afrikaanse, Aziatische landen en eilanden in de Middellandse Zee verschenen van 1668

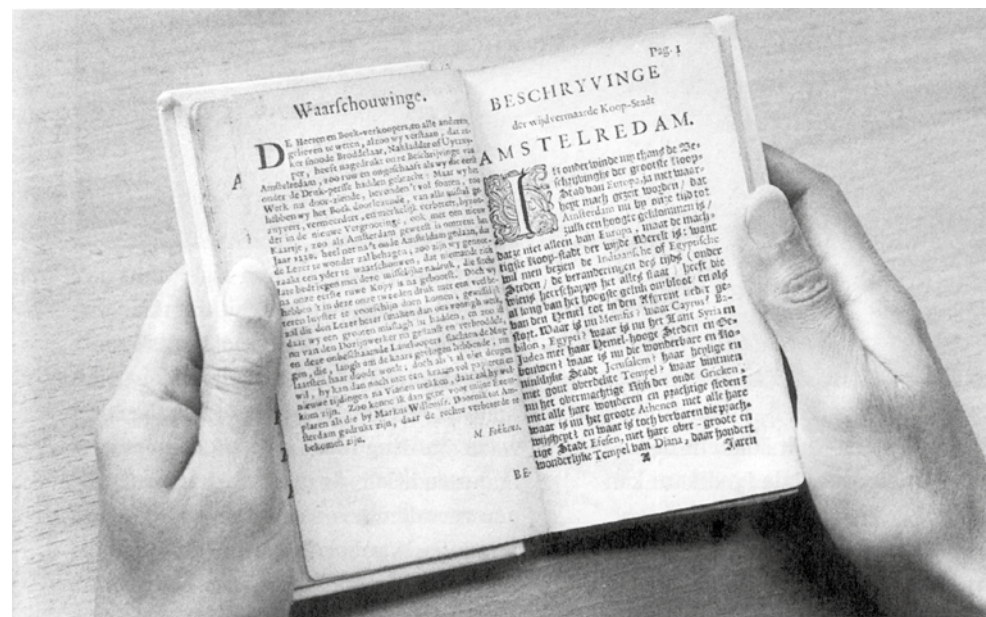
tot 1688. Zijn boeken over verre landen werden in zijn tijd wereldberoemd. Vertalingen verschenen in het Engels, Frans en Duits. In Parijs bestaat nog steeds een museumpje dat aan hem gewijd is. Schrijver Willem Frederik Hermans kwam daar graag. Hij schreef zelfs een boek onder de titel *Het Evangelie van O. Dapper Dapper* (1973). Dapper is nooit op de exotische bestemmingen, waar hij over schreef, geweest. Hij kreeg materiaal van Isaac Vossius en Samuel Blommaert. Dapper stierf op 53-jarige leeftijd in zijn huis aan de Leidsegracht in Amsterdam en werd begraven in de Noorderkerk aan de Noordermarkt. In Amsterdam is hij geëerd met een bekende straat: de Dapperstraat.

Boven: Olfert Dapper (1636-1689)

Rechts: De uitgave van Jacob van Meurs, geschreven door Olfert Dapper

Tobias van Domselaer (Amsterdam, 1611 - aldaar, 1685) was een Nederlands prozaschrijver en gedurende 22 jaar regent van de Schouwburg op de Keizersgracht, aanvankelijk samen met Jan Vos en Johannes Serwouters. Hij was rooms-katholiek en lag in het schouwburgbestuur permanent overhoop met de gereformeerde Lodewijk Meyer, een Spinozist. Dat liep zo hoog op dat Meyer het veld moest ruimen. Van Domselaer is het meest bekend geworden door zijn *Beschryvinge van Amsterdam* (Amsterdam 1665), gebaseerd op aantekeningen van Dapper en Pontanus. Daarin worden de voornaamste gebouwen, markten en gebeurtenissen uit de zeventiende eeuw beschreven. Niet zonder kritiek; de uitbreiding van de Lastage verliep minder voorspoedig dan lange tijd op gezag van Tobias van Domselaer en zijn navolgers is aangenomen.

Hij publiceerde:

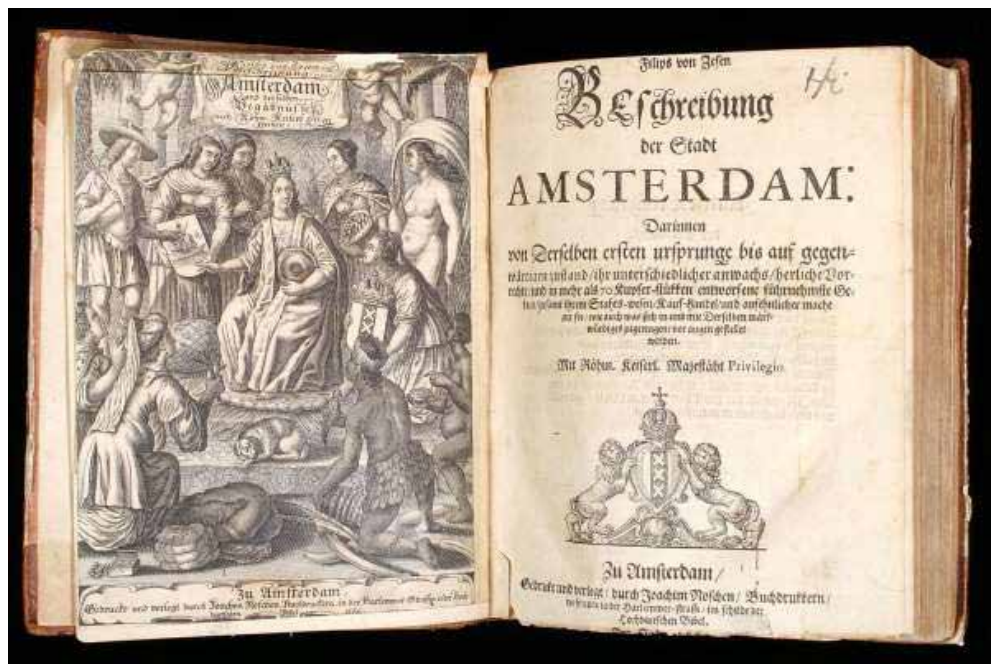
- *Verscheyde Nederduytsche gedichten ... versamelt door* †. Amst, 1659.
- *Het Ontroerde Nederlandt, Door de Wapenen des Konings van Vrankryk, Dat is Een Waarachtigh Verhaal van den Franssen, Engelsen, Keulsen, en Munstersen Oorlogh, Tegen de Vereenigde Nederlanden, Met desselfs Binnelandtse Beroerten.* Door een Liefhebber der waarheydt, uyt eenige authentijke Stukken, Schriften, Oog- en Oor-getuygen, beschreven, en te zamen gestelt. By Tobias van Domselaer.
- *Alle de voornaamste gebouwen der wijtvermaarde koopstad Amsterdam* (Amsterdam, na 1682).

Boven: De handige zabbboekjes van Fokkens die allemaal nagedrukt werden
Links: De fraaie uitgave van Tobias van Domselaer

Philipp von Zesen, ook: Filip Cösius oder Caesius, pseudoniem: Ritterhold von Blauen (8 oktober 1619 in Priorau bij Dessau - † 13 november 1689 in Hamburg) was een duitse dichter, schrijver van kerkelijke liederen en auteur en geldt als Duitslands eerste broodschrijver. Zijn autobiographische roman *Die Adriatische Rosemund* van 1645 geldt als de eerste grote roman van de Duitse Barok. Zijn poesie had grote invloed op de ontwikkeling van de Duitse metriek. Hij schreef zijn „Beschreibung der Stadt Amsterdam“ in 1664 in het Duits en deed dat op uitnodiging van zijn uitgever. Volgens Von Zesen zelf waren er in de stad op zo'n 200.000 inwoners zeker 30.000 Duits sprekkenden, waaronder Denen en Noren.

Rechts: Philipp von Zesen (1619-1689)

Onder: De duitstalige uitgave van Philipp von Zesen

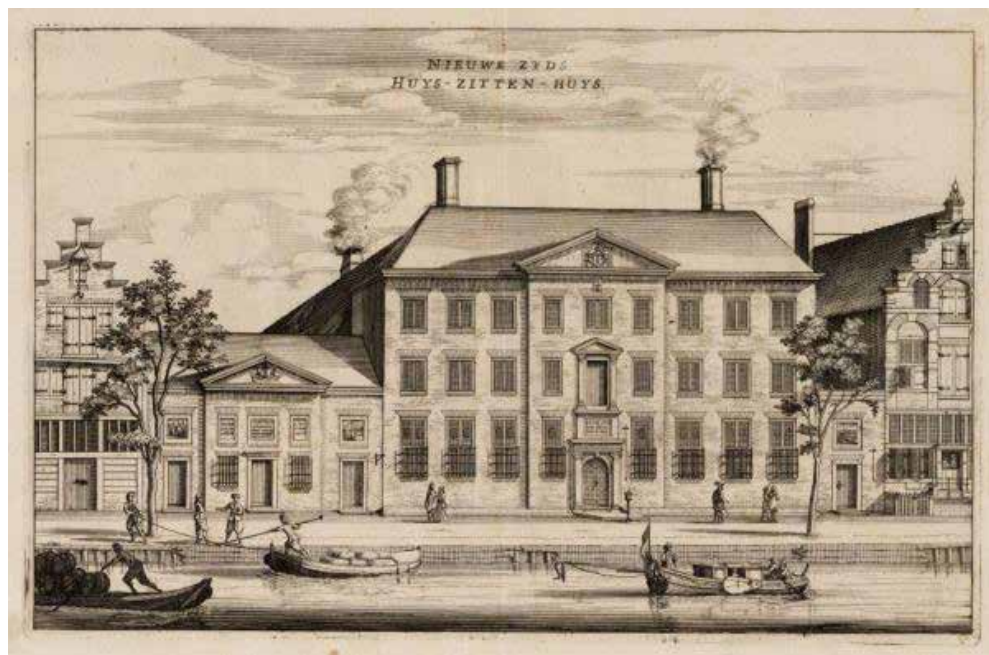

Caspar Commelin of **Caspar Commelijn** (Amsterdam, 14 oktober 1668 - aldaar, 25 december 1731) was een Nederlands botanicus. Hij stamt uit een oud geslacht, waarvan de meeste leden boekverkoopers, uitgevers en drukkers waren l). Zijn vader, Isaäk Commelin (1598-1676) was boekdrukker in Amsterdam, tevens lid van het Nieuwezijds Huiszittenhuis. Naast zijn „Hollandsch Placcaatboek” (1644, 2 dln.) en zijn „Frederik-Hendrik van Nassau, Prinse van Oranje, sijn leven en bedrijf” (1651 en 1652, 2 dln.) zijn vooral bekend de voorstudies en de aantekeningen die hij maakte voor de beschrijving van onze stad, die in 1665 door Tobias van Domselaer is uitgegeven. Aan Isaäk's zoon, Caspar, werd het zodoende mogelijk gemaakt om de „Beschryvinghe der Stadt Amsterdam” het licht te doen zien. Caspar, die sinds 1666 regent van het Oudezijds-Huiszittenhuis was, had daardoor toegang tot de archieven dezer instelling. Ook was hem toegestaan om de archieven op het stadhuis te raadplegen. Hoe hij zich van die taak gekweten heeft, daarover licht J. Wagenaar ons uitvoerig

Links: Commelins rijk geïllustreerde uitgave van 1693

Rechts: Caspar Commelin (1668-1731)

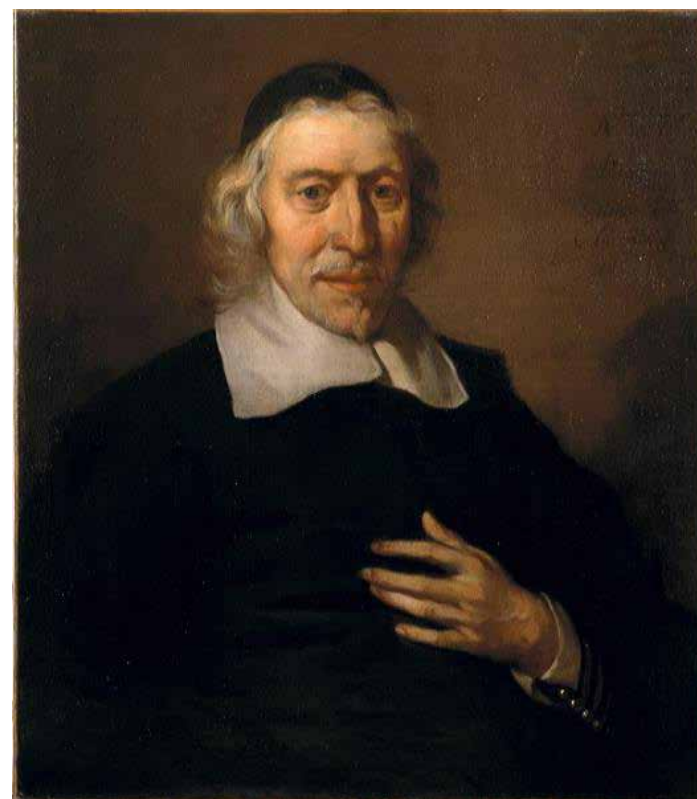

in. Deze geeft in de Voorrede van zijn boek: Amsterdam' in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorrechten, koophandel en gebouwen enz. (3 dln., Amsterdam (1760-1767) naast enkele waardeerende woorden, veelal groote critiek. Wagenaar deelt er in mede wat Commelin boven Domselaer, dien hij in dezelfde orde gevolgd heeft, geeft. „ 't Voornaamste zijn eenige Schepenenbrieven, meest naar 't schijnt, bekomen uit de Oudezijds-Huiszitten-huis”. „Maar niets heeft ons meer verwonderd, dan dat hij hier ook zegt, opgesteld te hebben alles, 't gene ter Secretarye te vinden ware. dan hij er getoont gevonden te hebben. . . “. „Ik ben volkomenlijk overtuigd geworden, dat hij nimmer eigenlijken toegang tot de Stadsschriften, die of ter Secretarye of elders bewaard worden, gehad heeft”. Wagenaar spreekt van misslagen en onnauwkeurigheden in Commelin's uitgave. Bij den tweeden druk, in 1726, had men dan ook

reeds bespeurd, dat er „daerin twyffelachtigheden en feylen gevonden” werden en „dat men wel volslagen en netter werk kon vervaerdigen. Ook zagen de uitgevers toen reeds om naar middelen, waar door Commelin's uitgave verbeterd, vervult en vervolgd mocht worden”. Het is maar goed dat Commelin van de kritiek van Wagenaar niets heeft geweten, Hij stierf in 1693, terwijl Wagenaar's werk in 1760 het licht zag. Ook J. F. L. de Balbian Verster die over „De Aarden Hemelsfeeren in den vloer en aan het gewelf van de Burgerzaal” schreef, oordeelt niet gunstig over Commelin's arbeid. Volgens hem heeft Caspar uit pure gemakzucht maar overgedrukt, wat zijn vader bijna dertig jaar te voren schreef. Jammer dat Caspar Commelin dus niet meer en de- gelijker gebruik heeft gemaakt van het materiaal dat hem ruim- shoots ter be- schikking stond.

*Linksboven:
Commelins uitgave
was rijk geillustreerd
met prenten van
nieuwe gebouwen*

*Rechts:
Commelins vader
Isaac, boekhandelaar
en eveneens uitgever*

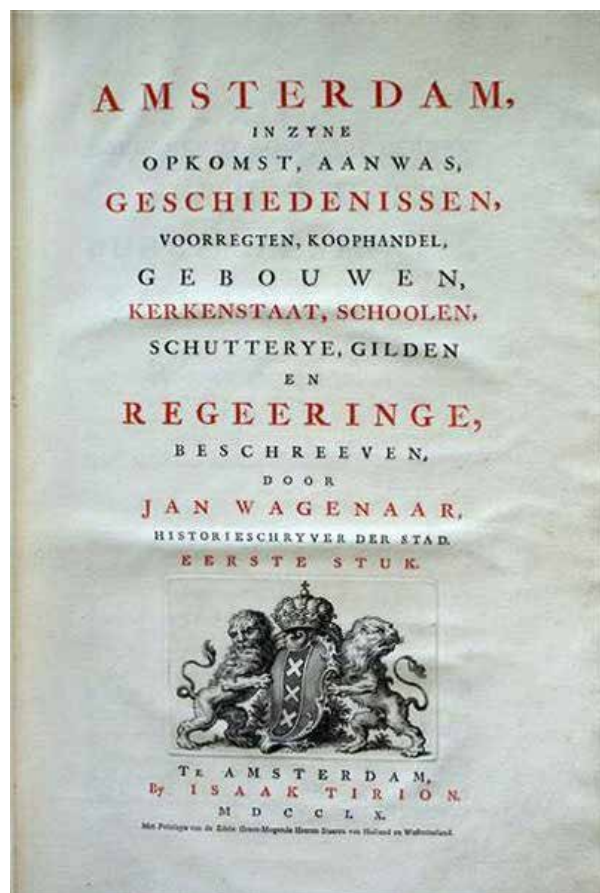

Jan Wagenaar (1709-1773) was de zoon van een eenvoudige schoenmaker, die hem niet kon laten studeren. Hij werd klerk bij een hout-handelaar maar wijdde zijn vrije tijd aan de bestudering van Latijn, Grieks, geschiedenis en filosofie. Door zijn huwelijk met een rijke vrouw kon hij een houthandel beginnen. Wagenaars eerste pennenvrucht was een spectatoriaal geschrift, dat de veelzeggende titel *De Patriot* droeg (1747). Op uitnodiging van de uitgever schreef hij *De Tegenwoordige Staat van Utrecht*. In 1749 verscheen van hem het eerste deel der *Vaderlandsche Historie*. In 1759 was hij gevorderd

tot het twintigste deel. Eerst toen bekende Wagenaar de schrijver te zijn, alhoewel men al lang vermoedde dat dit werk van hem was. Wagenaar begon zijn historie bij de Germanen en eindigde met de dood van stadhouder Willem IV in 1751. Een Leidse professor zag het aantal toehoorders slinken, omdat de studenten alles wat hij vertelde bij Wagenaar konden vinden.

Links: Titelpagina van Wagenaars Amsterdamse kroniek

Rechts: Jan Wagenaar (1709-1773)

In 1762 begon de uitgave van een reeks geschiedeniswerken over Amsterdam van de hand van Wagenaar, waarin deze al het bestaande werk nog eens dunnetjes overdeed en weer aanvulde waar nodig. De regering van Amsterdam benoemde hem in 1756 tot stadshistorieschrijver, waarvoor hem toegang tot de archieven werd gegeven. Hij keerde de houthandel de rug toe en wijdde zich aan de wetenschap. Wagenaar kreeg in 1762 inzage in het kerkelijk archief. In 1762 verscheen deel 1 en het 13^e deel werd in 1768 gedrukt. Het geheel verscheen onder de naam: *AMSTERDAM, IN ZYNE OPKOMST, AANWAS, GESCHIEDENISSEN, VOORREGTEN, KOOPHANDEL, GEBOUWEN, KERKENSTAAT, SCHOOLEN, SCHUTTERYE, GILDEN EN REGEERINGE, etc.* Deze reeks van 13 delen verscheen ook in drie folio-delen. Een 4^e folio-deel werd bewerkt door Jacobus Kok en Jan Fokke en verscheen 15 jaar na Wagenaar's dood in 1788. Alle delen waren rijkelijk geïllustreerd met kopergravures. In zijn werken maakt Wagenaar gebruik van allerlei bronnen, en geeft hij naast politieke geschiedenis, ook kerkgeschiedenis en economische geschiedenis weer. Hij schreef geen sociale of cultuurgeschiedenis. Het werk is zeker oorspronkelijk te noemen en hij spaart de voorgaande auteurs ook niet als hij ze op fouten betrapt.

Marius van Melle schreef over deze stadskroniekers een aantal artikelen in *Ons Amsterdam*. Allemaal in jg. 49 (1997), pp.76-79 (over Pontanus), pp.120-123 (over Olfert Dapper), pp.204-208 (over Philipp von Zesen) en pp.272-276 (over Fokkens, Van Domselaer en Commelin).

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

